

16. ročník, úloha VI. 2 ... moucha a netopýr (4 body; průměr 2,82; řešilo 22 studentů)

Netopýr na lovu letí proti mouše rychlostí $3,14 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$, moucha letí desetkrát pomaleji. Netopýr vysílá ultrazvukový signál o frekvenci f_0 , který se odráží od mouchy a vrací k lovcvi. Netopýrova sluchadla jsou nejcitlivější na frekvence blízko $61,3 \text{ kHz}$. Určete f_0 . Zvuk jaké frekvence by moucha slyšela, kdyby slyšela?

Klíčem k řešení této úlohy je Dopplerův jev. Každý si jistě někdy všimnul, že když se k nám zdroj zvuku přibližuje, slyšíme zvuk o vyšší frekvenci než když zdroj stojí. Stejně tak přibližuje-li se posluchač ke zdroji. Musíme si ovšem uvědomit, že tyto dvě situace nejsou totožné, nezávisí na vzájemné rychlosti zdroje a posluchače, nýbrž na rychlosti zdroje vůči prostředí, ve kterém se šíří zvuk, a na rychlosti posluchače vůči tomuto prostředí. Odvodíme nyní vztahy pro změnu frekvence v obou těchto případech.

- a) Posluchač vůči vzduchu stojí a zdroj se pohybuje k němu rychlostí v . Rychlost zvuku ve vzduchu označme c . Vzdálenost dvou maxim zvukové vlny ve vzduchu je $\lambda' = \lambda - vT$, kde λ resp. T jsou vlnová délka resp. perioda vysílané vlny. První maximum za čas T urazí dráhu λ , druhé je vysláno o vT dále. Přepsáno do frekvencí a upraveno

$$f' = f \frac{c}{c - v}.$$

- b) Zdroj vůči vzduchu stojí, posluchač se k němu přibližuje rychlostí v . Čas, který uběhne, než posluchač mine dvě následující maxima vlny, je $T' = \frac{\lambda}{v+c}$, přepsáno do frekvencí

$$f' = f \frac{v + c}{c}.$$

Uvědomte si rozdíl mezi těmito dvěma případy. Pokud by například bylo $v = c$, tak v prvním případě posluchač nic neuslyší, neboť zvuk zdroj vůbec nepředběhne. Až v okamžiku, kdy bude zdroj míjet, uslyší rázovou vlnu. Kdežto v druhém případě uslyší jednoduše dvojnásobnou frekvenci. Ač vzájemná rychlost je v obou případech v .

Nás zajímá případ, kdy se pohybuje zdroj v_1 i posluchač v_2 , pak

$$f = f_0 \frac{v_2 + c}{c - v_1},$$

kde f_0 je frekvence, kterou vysílá zdroj, a f , kterou slyší pozorovatel.

Konečně se vrhneme na řešení samotné úlohy. Označme v_n rychlost netopýra, v_m rychlost mouchy, f frekvenci, kterou nejlépe slyší netopýr, f_m frekvenci, kterou slyší moucha, f_n frekvenci, kterou vysílá netopýr. Odraz zvuku od mouchy funguje tak, jakoby moucha byla zdrojem zvuku o frekvenci, kterou slyší. Tedy

$$f = f_m \frac{c + v_n}{c - v_m}, \quad f_m = f \frac{c - v_m}{c + v_n}.$$

Moucha slyší zvuk o frekvenci

$$f_m = f_n \frac{c + v_m}{c - v_n}, \quad f_n = f \frac{c - v_m}{c + v_n} \frac{c - v_n}{c + v_m}.$$

Číselně vychází $f_n = 60,1 \text{ kHz}$, $f_m = 60,7 \text{ kHz}$.

Závěrem podotkněme, že někteří řešitelé úlohu pochopili tak, že moucha letí směrem od netopýra. Jejich výsledky pak vypadaly stejně, jako když za v_m dosadíme $-v_m$. Číselně samozřejmě trochu jinak.

Lenka Zdeborová
fykos@mff.cuni.cz